

HISTORIA

Adam Mączka OFMConv

W NURCIE FRANCISZKAŃSKIM 13 (2004)

NAJSTARSZE KLASZTORY FRANCISZKANÓW NA LITWIE (XV–XVI W.) W ŚWIETLE WIZYTACJI PROWINCJAŁÓW: JANA DONATI CAPUTO (1596–1598) ORAZ ADAMA GOSKIEGO (1612–1615)

Lata 1386–1388 były szczególnym okresem dla Litwy. W 1386 roku Jagiełło i Witold przyjęli chrzest rzymsko-katolicki w Krakowie. Razem z nimi chrzest przyjęli bracia Jagiełły (Korygiello, Wigmont i Świdrygiello, natomiast czwarty brat Jagiełły, Skirgiello pozostał przy prawosławiu, co zapewnił sobie wcześniej umową w Krewie). Chrzest przyjęli również liczni książęta i bojarzy litewscy. Wtedy też Jagiełło poślubił królową Jadwigę i zasiadł na tronie polskim. Z końcem 1386 roku ruszył z Krakowa na Litwę. Towarzyszyli mu franciszkanie z misją ochrzczenia Litwinów. Następny rok 1387 był rokiem chrystianizacji Litwy.

Wybór franciszkanów na ewangelizatorów Litwy nie wydaje się przypadkowy. Byli oni znani na dworze krakowskim, często posługiwali jako spowiednicy. Jednym z nich był Andrzej Jastrzębiec, franciszkanin, pierwszy biskup diecezji wileńskiej. Wcześniej był spowiednikiem królowej Elżbiety Łokietkówny, później biskupem sereckim. Asystował również przy chrzcie Jagiełły w Krakowie. W 1388 r. objął biskupstwo w Wilnie z obowiązkiem organizowania diecezji i chrztu Litwy. Fakt, że był franciszkaninem zaważył na tym, że to właśnie zakon św. Franciszka stał się pomocą w wykonaniu zadań powierzonych przez papieża nowemu biskupowi. Franciszkanie byli jedynymi zakonni-

kami, którzy w tym okresie działali na Litwie. Biskup Andrzej stał się wspomocznikiem i dobrodziejem klasztorów w Wilnie, w Oszmianie i Lidzie, które powstały dzięki jego pomocy¹.

Franciszkanie już wcześniej próbowali zaprowadzić chrześcijaństwo na ziemiach litewskich. Jak podaje legenda, gród Wilno założony został przez księcia Giedymina w 1322 r. Już wtedy na zaproszenie Gasztolda mieli tu dotrzeć misjonarze franciszkańscy w liczbie 14. Ci pierwsi misjonarze franciszkańscy na Wielkanoc 1333 roku zostali przez pogańskich Litwinów umęczeni. Siedmiu z nich ścięto, a pozostałych siedmiu ukrzyżowano.

Nowa grupa franciszkańskich misjonarzy (36 zakonników) przybyła tu za generalstwa Gerarda Odon (1329–1342). Gasztold wybudował im kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, zwany kościołem *Matki Bożej na Piasku*. Dnia 24 maja 1341 na Wilno napadli Tatarzy i wymordowali tych misjonarzy. Razem z nimi zginął Gasztold, który wcześniej przywdział habit franciszkański. Ten sam generał wysłał nową grupę 46 franciszkanów, którzy pracowali w Wilnie aż do urzędowego chrztu Litwy w 1386 roku.

Działalność misyjna franciszkanów przed rokiem 1386 jest bardzo prawdopodobna. Bliskie sąsiedztwo i oddziaływanie klasztoru franciszkańskiego w Rydze, którego założenie datuje się na rok 1238, działalność franciszkańskich misjonarzy na Rusi Czerwonej, która rozpoczęła się na szeroką skalę już w połowie XIII w. oraz szybki rozwój zakonu franciszkańskiego w Polsce wydają się potwierdzać tezę o działalności misyjnej franciszkanów w tym okresie również na Litwie.

Franciszkanie i dominikanie już w XIII w. wykazywali szczególne zainteresowanie obszarami na wschód od Polski (Mołdawia, Ruś Czerwona, Litwa, Żmudź, Prusy) wysyłając tam swoich misjonarzy. Działania zakonów na tych ziemiach znalazły poparcie u papieży. Udzielali oni licznych przywilejów misjonarzom franciszkańskim i dominikańskim². Stolica Apostolska utworzyła specjalną organizację *Societas Peregrinantium* zależną od papieża i generałów dominikanów oraz franciszkanów. Stowarzyszenie miało charakter ściśle misyjny, a jego członkowie mieli szerokie uprawnienia w dziedzinie duszpasterkiej i prawnej na terenach misyjnych, w skład których wchodziła również Litwa³.

¹ Por. K. Kantak, *Franciszkanie polscy*, t. 1, Kraków 1937, s. 311.

² Por. *Bullarium Franciscanum*, wyd. J. H. Sbaralea, C. Eubel, t. 7, Romae 1759–1904, nr 544, 1209.

³ Por. K. Kantak, *Franciszkanie*, t. 1, s. 272; W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, s. 159, 184, 188, 363–367; B. Kumor, *Organizacja Kościoła łacińskiego na Rusi Halickiej*, w: *Historia Kościoła*, t. 1, Poznań-Warszawa 1974, s. 266; A. Karwacki, *Materiały do historii Prowincji i konwentów OO. Franciszkanów w Polsce, Litwie i Rusi*, t. 6, ss. 47–55 (rkps w Archiwum Franciszkanów w Krakowie).

W kronice prowincji czesko-polskiej, pod rokiem 1235, czytamy: *Bracia Mniejsi wchodzą do Rusi, Litwy i Prus głosząc słowo Boże z wielką owocnością*⁴. Stąd przyjmuje się, że pierwsze placówki misyjne rozpoczęły działalność w tym okresie. Powstały one w głównych miastach Litwy: prawdopodobnie Kownie, Wilnie, Lidzie, Nowogródka. Potwierdzają to historycy, którzy skłaniają się do przyjęcia pierwszej połowy XIII w. jako daty rozpoczęcia przez franciszkanów misyjnej działalności na Litwie⁵.

Chociaż nie można dokładnie ustalić daty przybycia franciszkańskich misjonarzy na tereny Litwy, wydaje się słusznym stwierdzenie, że franciszkanie już w XIII w. podejmowali misyjne wyprawy na te ziemie, a nawet posiadali małe placówki misyjne, zajmujące się najprawdopodobniej w pierwszym rzędzie nawracaniem Litwinów na chrześcijaństwo i głoszeniem Ewangelii. W miarę wzrostu populacji ludności katolickiej, przekształcały się one w formalne klasztory lub były likwidowane z powodu braku wystarczających środków do życia, bądź pola do działania. Taką drogę przechodziły najprawdopodobniej klasztory w głównych miastach ówczesnej Litwy (Kowno, Wilno, Lida, Nowogródek), formalnie ukonstytuowane dopiero pod koniec XIV w. lub na początku XV w. Przy tym wszystkim ważne jest, aby pamiętać, że poszczególne klasztory istniejące na ziemiach litewskich, powstawały przez długi okres czasu. Proces założenia formalnego klasztoru z pełnym zapleczem, tj. klasztorem i kościołem, z reguły trwał wiele lat, stąd podawanie jakiegokolwiek daty traktować należy z dużą rezerwą. Początki wszystkich klasztorów franciszkańskich na obszarze Litwy, powstałych prawdopodobnie w XIII w., przedstawiają się niejasno, chociaż wiadomo, że te tereny były objęte wtedy szeroko zakrojoną misją franciszkańską.

Tradycja przyjmuje, że najstarszy klasztor franciszkański na Litwie został ufundowany w **Wilnie** na początku XIV w. Później, dzięki poparciu biskupa Andrzeja Jastrzębca, ufundowano klasztor w **Lidzie** (3 czerwca 1397 r.)⁶, chociaż przybycie pierwszych misjonarzy franciszkańskich datuje się na rok 1366⁷. Również pod koniec XIV w. powstał klasztor w **Oszmianie** (prawdopodobnie jest o nim mowa w testamencie biskupa Andrzeja Jastrzębca z 27 listopada 1397 r.)⁸.

⁴ *Fratres Minores Rusiam, Livoniam et Prussiam intrant disseminantes verbum Dei cum magno fructu*. Zob. *Fragmety kroniki Jana Ludwika Impekhowena dotyczące prowincji czesko-polskiej dla lat 1225–1515*, w: J. Kloczowski [red.], *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 1, cz. 2-3, Lublin 1982, s. 436.

⁵ Por. W. Abraham, *Organizacja*, s. 159; K. Kantak, *Franciszkanie*, t. 1, ss. 297–302.

⁶ Tamże, s. 306.

⁷ Por. T. Narbutt, *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, t. 5, Wilno 1835–1841 (Dodatek I).

⁸ Por. K. Kantak, *Franciszkanie*, t. 1, s. 306. Kantak opowiada się za wyżej wspomnianą wersją i dodaje, że klasztor w Oszmianie jednoznacznie jest wymieniony

Dalsze konwenty franciszkańskie powstały w pierwszej połowie XV w. Są to: **Kowno** (według tradycji zapisanej przez historyka franciszkańskiego Marka Koronę, klasztor ten miał fundować książę Witold w 1400 r.)⁹; **Drohiczyn nad Bugiem**, założony także przez księcia Witolda w 1409 r. oraz **Pińsk** fundowany przez Kazimierza Jagiellończyka prawdopodobnie w 1445 r.¹⁰ Były to ostatnie fundacje franciszkańskie na Litwie w dobie średniowiecza, następne miały miejsce dopiero po odnowie trydenckiej na początku XVII w. Chociaż katalogi wymieniają jeszcze dwa miejsca obecności franciszkańskiej z tego okresu: **Wilno**, kościół św. Mikołaja zbudowany przez Niemców za czasów Gedymina, który franciszkanie otrzymali od mieszczanina wileńskiego Hanula w latach 1388–1392¹¹ oraz **Wawiórka** ufundowana w 1413 r.¹²

Klasztory franciszkańskie w Wielkim Księstwie Litewskim do roku 1517 należały do Prowincji Czesko-Polskiej, a po roku 1517 roku do Prowincji Polskiej św. Franciszka. Stanowiły one wewnętrzną jednostkę administracyjną prowincji zwaną kustodią. Z czasem co do kustodii litewskiej upowszechniła się nazwa wikariatu, co było wyrazem ważności oraz pewnej niezależności od władz prowincji. O znaczeniu wikariusza litewskiego świadczyć może fakt, iż drugi biskup wileński, Jakub Plichta, z urzędu wikariusza został wybrany na biskupstwo¹³.

Spośród wszystkich klasztorów franciszkańskich na Litwie na pierwsze miejsce wysuwał się konwent w Wilnie. Był on najstarszym i największym klasztorem. Był siedzibą wikariusza, a więc przełożonego Wikariatu Litewskiego, a później, po utworzeniu odrębnej Prowincji Litewskiej (1686), siedzibą prowincjała.

Najobszerniejsze informacje na temat tego klasztoru przekazują wizytacje prowincjałów polskich z końca XVI w. i z pocz. XVII w. Dwie najważniejsze

w nadaniu Wojciecha Moniwida, starosty wileńskiego z 1407 r. Natomiast *Katalog franciszkański litewski* podaje rok 1550 lub 1505 jako rok fundacji tego konwentu, co wydaje się błędne ponieważ akta wizytacyjne z lat 1596-1598 wyraźnie wskazują na króla Kazimierza Wielkiego jako fundatora klasztoru oraz przytaczają szereg dokumentów i przywilejów dla tego konwentu z XIV w. Zob. *Via et methodus visitationis cura P. Joannis Donati Caputo Provincialis Poloniae...incepta Cracoviae die 22 Octobris A. D. 1598.* (rkps w Archiwum Franciszkanów w Krakowie).

⁹ Por. M. Korona, *Speculum Provinciae Russiae et Lithuaniae Ordinis S. Francisci*, Wilnae 1637 (rkps w Archiwum Generalnym Zakonu OFMConv w Rzymie).

¹⁰ Kantak odrzuca stanowisko historyków datujących fundację klasztoru w Pińsku na 1396 r. przez Zygmunta Kiejstutowicza, twierdząc, że akt jest nieautentyczny (K. Kantak, *Franciszkanie*, t. 1, ss. 307–308).

¹¹ Por. K. Kantak, *Franciszkanie*, t. 1, s. 305; A. Karwacki, *Materiały*, t. 5, ss. 23–25.

¹² Tamże, t. 5, s. 96. Obecność franciszkanów w tym miejscu nie jest poświadczona żadnymi dokumentami źródłowymi.

¹³ Por. K. Kantak, *Franciszkanie*, t. 1, s. 309; K. R. Prokop, *Polscy biskupi franciszkańscy*, Kraków 2003, ss. 124–126.

z nich: wizytacja prowincjała Jana Donato Caputi, przeprowadzana w latach 1596–1598¹⁴, oraz prowincjała Adama Goskiego (1612–1615)¹⁵ są głównymi i najstarszymi źródłami do historii wileńskiego klasztoru i kościoła franciszkanów. Obraz klasztoru na podstawie obydwu wizytacji będzie chyba najlepszym i najbardziej wiarygodnym ukazaniem historii, życia i funkcjonowania konwentu w tamtym okresie.

WIZYTACJA PROWINCJAŁA JANA DONATI CAPUTO (1596–1598) WILNO

Ciekawostką przekazu autora akt wizytacyjnych są dwa opisy: miasta i klasztoru. Zresztą takie opisy spotykamy w obydwu wizytacjach. Są one cennym źródłem do poznania historii i wyglądu Wilna na przełomie XVI i XVII w.

OPIS MIASTA

„Miasto wielkie, siedziba Wielkiego Księcia, siedziba województwa, stolica. Miasto obwarowane wokoło murami. W niektórych miejscach położone między wzgórzami. Mieszkańcy różnych wyznań: katolicy, Rusini, Żydzi, ewangelicy, kalwini. Miasto licznymi kościołami ozdobione. Dwie rzeki przepływają przez miasto, zwane: Vilna i Vigilia”.

OPIS KLASZTORU (usytuowanie)

„W mieście tym znajduje się nasz klasztor, murowany, pokryty ceglaną dachówką, lokowany na planie, wysoki. Bracia nasi, którzy jak przekazują kroniki kładli tutaj fundamenty wiary katolickiej, zostali ukoronowani męczeństwem, niektórzy pochowani na naszym cmentarzu, inni w kościele św. Mikołaja, jeszcze inni w kościele św. Krzyża, gdzie od dawien dawna działa się cuda za ich przyczyną, o których i teraz słyszymy”.

ZAKONNICY W KLASZTORZE

Według ksiąg powizytacyjnych z 1597 r., bo wtedy prowincjał Jan Donati Caputo wizytował Wilno, klasztor franciszkański prosperował bardzo dobrze. Prowincjał praktycznie wychwala każdą dziedzinę życia w klasztorze, dobrze mówi o wikariuszu i jego pracy, a także o innych braciach. O świętości klasztoru w tym okresie może świadczyć chociażby ilość braci należących do wspólno-

¹⁴ AFK *Via et methodus visitationis cura P. Joannis Donati Caputo Provincialis Poloniae...incepta Cracoviae die 22 Octobris A.D. 1598.*

¹⁵ AFK *Methodus duplicis visitationis spiritualis et temporalis totius Provinciae Poloniae cura et vigilantia A.R.P. Adami Goski 20 Iunii 1612–20 Iunii 1615.*

ty klasztornej. Oprócz wikariusza litewskiego, Jana Romartoviusa, w klasztorze przebywali: gwardian wileński Aleksander de Lugo, Włoch z pochodzenia; prezydent klasztoru Baltazar z Warszawy, dwóch kaznodziejów – litewski i polski, zakrystian, dwóch kantorów, dyspensator Marcin z Wilna, trzech ojców kwestarzy, dwóch diakonów, dwóch subdiakonów, sześciu studentów, dwóch braci laików, z których jeden był kucharzem, a drugi kwestarzem oraz sześciu nowicjuszy. W sumie w klasztorze przebywało 30 zakonników, w tym 12 ojców, 2 braci laików, 11 studentów i 6 nowicjuszy. W opisie poszczególnych zakonników znajduje się pochodzenie, wiek, zajmowany urząd, miejsce wstąpienia do zakonu, zajmowane urzędy, pozytywne lub negatywne cechy charakteru, wygląd zewnętrzny, sugestie co do pracy w przeszłości.

Wikariusz Litewski Jan Romartovius, zapewne należał do znanych w prowincji postaci, wcześniej był kustoszem krakowskim, a miał dopiero 34 lata. Był Włochem, wstąpił do zakonu w wieku 18 lat w Bellunii we Włoszech. Studiował w Padwie i w innych miejscach uzyskując magisterium. Wizytator napisał o nim tak: „Dobry lektor, kantor i zarządca. Pobożny, dający dobry przykład, roztropny, dobrze usposobiony, prawy, prowadzący dobre i pobożne życie, bystry, bogaty w doświadczenie. W posługiwaniu w Wilnie stabilny, o dobrym imieniu, religijny”.

O dobrym prosperowaniu klasztoru świadczą dochody i wygląd kościoła i klasztoru oraz innych budynków.

DOCHODY

Na dochody klasztoru wileńskiego pod koniec XVI w. składały się legaty i obligacje mszalne. Zapisów takich było 10. Obligowały one do 21 mszy wieczystych w tygodniu, sprawowanych za dobrodziejów klasztoru. Stałe dochody klasztor czerpał z majątku nieruchomego. Franciszkanie posiadali wtedy 34 kamienice w Wilnie, z których dochód roczny wynosił 170 florenów polskich oraz 7 folwarków i posiadłości ziemskich. Do niestałych źródeł dochodów należała kwesta zbierana przez ojców i braci kwestarzy oraz jałmużna, którą zbierano w kościele.

BUDYNKI I POMIESZCZENIA

Klasztor był murowany „*nie małymi kosztami odnowiony*”, wiele pomieszczeń posiadało ozdobne sklepienia, pokryty był ceglana dachówką, staraniem wikariusza Jana Romartoviusa odnowiony.

Refektarz był murowany ze sklepieniem ozdobionym freskami i mosiężnym świecznikiem wiszącym pośrodku. Przed refektarzem znajdowały się dwa przedsionki i pokój wikariusza, murowany ze sklepieniem, oraz z prawej strony przy drzwiach do refektarza znajdowały się schody ze sklepieniem do dormitorium.

W dormitorium znajdował się pokój dla prowincjała z przedpokojem, świetlica z dwoma pokojami – wszystkie pomieszczenia murowane. Od strony pokoi znajdował się krużganek prowadzący do pokoi braci, których było dwanaście,

dalej dwie świetlice z przedsionkami oraz pokoje dla kaznodziejów polskiego i litewskiego.

Kuchnia posiadała także mieszkanie ze świetlicą dla kucharza, była obszerna i murowana. Obok kuchni znajdowały się drzwi do mieszkań dla ojców: wikariusza i gwardiana, ze znakomicie ozdobionymi świetlicami i pokojami sklepionymi i murowanymi.

Browar był drewniany ze świetlicą, po części murowaną. Obok klasztoru znajdował się ogród z łaźnią pośrodku dla braci.

Krużganki połączone z kościołem, całe murowane, składające się z czterech skrzydeł ze sklepieniami, stanowiły całość. Można było nimi dojść z dormitorium braci do kościoła lub do chóru przez schody murowane, niedostępne dla ludzi z zewnątrz.

Zapewne gdzieś obok klasztoru znajdowała się **oficyna**. Były tam pokoje murowane z małymi sklepieniami, dobrze zabezpieczone, służące do przechowywania zboża i innych artykułów spożywczych. W dolnej części „piwnica murowana do przechowywania piwa, rzepy, buraków, różnych jarzyn i warzyw”.

Część klasztoru przeznaczona była na **nowicjat**. W dormitorium dla nowicjuszy znajdował się pokój dla magistra nowicjatu. Dla nowicjuszy przeznaczone były dwa duże pokoje z przedsionkiem. Wszystkie pomieszczenia były murowane, miejsca było dla 8 nowicjuszy.

Klasztor nie posiadał własnego **studium**, ale wizytator zaznaczył, że można takie studium urządzić w każdej chwili (wcześniej zapewne było). Profesi mieli także swojego magistra – „który w ostatnim czasie zmarł” – jak podaje księga. Swoje pokoje mieli w dormitorium. Księga dalej podaje: „Blisko klasztoru znajduje się Kolegium Jezuickie, w którym codziennie odbywają się publiczne różne wykłady. Przyznawany jest tam bakalaureat świecki, tam zapisani są nowicjusze i profesi na wykłady z humanistyki”.

Klasztor posiadał dobrze wyposażoną **bibliotekę**, jak na tamte czasy. W bibliotece figurowało 91 pozycji. U wikariusza wileńskiego znajdowało się 37 dzieł, u dwóch ojców, prawdopodobnie kaznodziejów, było w sumie 12 dzieł.

Infirmeria znajdowała się obok bramy do klasztoru i obok niej była kuchnia, aby bracia chorzy i będący w potrzebie (ubodzy), o których klasztor troszczył się, mieli blisko posiłek.

Część gościnna zwana **forysterią** również znajdowała się w klasztorze, była dobrze urządzona.

Budynek kościoła był duży murowany, dach pokryty dachówką ceglana, staraniem jednego z zasłużonych Wikariuszy – ojca Moro, Włocha z pochodzenia. Kościół był pod wezwaniem Błogosławionej Dziewicy Maryi Wniebowziętej. W kościele było 9 ołtarzy pięknie urządzonych, każda kaplica miała swój własny ołtarz. W chórze zakonnym, a więc w prezbiterium kościoła, pochowano zasłużonego Wikariusza Litewskiego Mori, Włocha z pochodzenia, o czym informowało epitafium.

Kaplice – po lewej stronie kościoła znajdowała się kaplica pana Prokonsula Rudomina, pięknie urządzona, z oknami nad chórem kościoła. Po prawej stronie znajdowały się liczne kaplice, z których pierwsza przy chórze została erygowana i ufundowana przez pana Mathiasa Kloczko (która służyła do przechowywania Najświętszego Sakramentu oraz jako skarbiec kościoła). Jej fundator podarował „na wieczne czasy” folwark (wieś) zwany Jarmolisky. Jak podał autor książki wizytacyjnej, folwark przez 50 lat był w obcych rękach i żadnego pożytku dla braci, ani dla klasztoru nie przynosił. Wizytator tak całą sprawę opisuje: „dopiero prawdziwa praca i staranie wielu ojców doprowadziło do sporu sądowego. Dokończony został przez Wikariusza Jana Romartoviusa, przy współpracy gwardiana Aleksandra de Lugo. Folwark został zwrócony klasztorowi dzięki wyrokowi Sądu w Warszawie z nakazu Najjaśniejszego króla Zygmunta III z dnia 2 marca 1597 r.” Po prawej stronie kościoła znajdowało się jeszcze 5 kaplic, cztery pięknie przyozdobione, piąta była pusta.

Zakrystia była murowana ze sklepieniem dobrze wzmocnionym. Bogato wyposażona w srebrne naczynia do świętych obrzędów. Inwentarz zakrystii, znajdujący się w księdze, wlicza liczne paramenty liturgiczne, szaty i księgi. Z ważniejszych rzeczy wymienić można: 2 monstrancje srebrne bogato zdobione, 3 krzyże srebrne, 5 srebrnych pacyfikałów, 1 srebrne dzwonki, 2 srebrne świeczniki, 1 mszał rzymski ze srebrną oprawą, 19 kielichów srebrnych z patenami, 3 srebrne ampulki. Ponadto wiele pięknych i wykonanych z drogich materiałów omatów, kap, obrusów i welonów. A także 9 mszałów rzymskich, 1 mszał krakowski, 2 graduały papierusowe, 1 graduał pergaminowy, 1 antyfonarz pergaminowy, 1 antyfonarz papierusowy, 1 oficjum o świętych pergaminowe, psalterze i brewiarze.

PRACA DUSZPASTERSKA

„Dawniej na początku działalności franciszkanów była troska o wierzących katolików, wtedy nasi braci udzielali wszystkich sakramentów, troska ta została powierzona teraz kościołom parafialnym” – przekazuje wizytator.

Przy kościele tym działało franciszkańskie Bractwo Paska św. Franciszka. Pod opieką bractwa znajdował się ołtarz, który służył do nabożeństw brackich. Był pięknie ozdobiony, wybudowany staraniem konfratrów. Wcześniej przy kościele działało Bractwo Serca, które z niewiadomych przyczyn upadło. O jego działalności świadczyła pięknie ozdobiona złotem i freskami kaplica należąca do wspomnianego bractwa, znajdująca się po lewej stronie kościoła.

ODPUSTY, PRZYWILEJE, LUŻNE DOKUMENTY

W aktach powizytacyjnych cenne są spisy odpustów nadawanych kościołowi przez papieży i biskupów (wpisanych jest 17) – najstarszy pochodzi od papieża Sykstusa IV. Nadawane był z okazji różnych świąt i ku czci różnych

świętych, przeważnie franciszkańskich. Spisane są także przywileje królów, książąt, magnatów i dobrodziejów dla klasztoru. Jest ich 75 (najstarszy z 1410 r.). Zapisane są również liczne luźne dokumenty papierowe (66).

WIZYTACJA PROWINCJAŁA ADAMA GOSKIEGO (1612–1615) WILNO

OPIS MIASTA

Miasto murowane całe, murami obronnymi dobrze zabezpieczone, posiada zamek, siedziba Wielkiego Księcia Litewskiego, mieszkańcy różnych wyznań. Miasto posiada relikwie św. Kazimierza, złożone w kościele zamkowym.

Dalej następuje opis męczeństwa franciszkanów w 1332 r. Akta wspominają, że ciała męczenników zostały pochowane w kościele św. Krzyża, inne w kościele św. Mikołaja i na cmentarzu.

KOŚCIÓŁ

Wybudowany w 1346 r., był pod wezwaniem Błogosławionej Dziewicy Maryi. Autor akt wspomina biskupa Andrzeja, franciszkanina. Mówi, że Jagiełło założył katedrę p.w. św. Stanisława i utworzył biskupstwo. Pierwszy biskup, Andrzej, został wyświęcony w 1387 r. przez biskupa Bodzente.

Podany jest dokładny opis kościoła: „obecny kościół franciszkanów murowany, sklepiony, dachówką kryty, posiada 8 kaplic. Uroczysty odpust obchodzi się w niedziele w oktawie święta Wniebowzięcia Błogosławionej Dziewicy Maryi. Kościół posiadał 13 ołtarzy: główny Wniebowzięcia NMP i boczne: w kościele i w kaplicach: Bożego Ciała, z obrazem Objawienia, z obrazem Zdjęcia Jezusa z Krzyża, MB Dziewicy, MB Bolesnej, św. Anny, Narodzenia Jezusa, św. Krzyża, św. Ojca Franciszka, Koronacji NMP, św. Antoniego”. Większość ołtarzy posiadała swoje obligacje mszalne.

Od czasu wizytacji Jana Donato Caputi, przy kościele zorganizowano arcybractwo Męki Pańskiej oraz nadal działało Arcybractwo Paska św. Franciszka.

KLASZTOR

„Murowany z cegieł, wybudowany na planie kwadratu; refektarz z powalą z desek, atrium murowane ze sklepieniem, krużganki w cztery skrzydła wybudowane, sklepienie cegłą, w nich ozdobne okna. Ponad refektarzem było dormitorium murowane z 10 celami drewnianymi, dwa hypocausta, dwie cele murowane (dla prezydenta i kaznodziei litewskiego). Dach drewniany. Nad krużgankami drugie dormitorium murowane z 5 celami i hypocaustum, korytarz i cela dla polskiego kaznodziei, dach z gontu. Również nad krużgankami znajdował się nowicjat z dwoma pokojami i dwoma hypocaustum. Wikariusz miał swój budynek murowany w obrębie klasztoru. Dom ten był piętrowy o kilku izbach na parterze i piętrze. W pobliżu był także

drewniany dom gościnny jako forysteria. Były tam jeszcze: browar, stajnie, kuchnia. Cmentarz kościelny i ogród otoczone były murem lub płotem. Na dzwonnicy były dzwony, w klasztorze wybudowano nowe pomieszczenia pod bibliotekę”.

DOCHODY

Klasztor wciąż posiadał 5 folwarków, z których czerpał roczny dochód 200 florenów. Posiadał także stawy, domy i place w Wilnie.

Drugim klasztorem na Litwie pod względem ważności był konwent w Kownie. Znajdowała się tam siedziba kustosa kustodii kowneńskiej. Również bogate informacje na temat tego klasztoru znajdujemy w dwóch wyżej wspomnianych wizytacjach.

WIZYTACJA PROWINCJAŁA JANA DONATI CAPUTO (1596–1598) KOWNO

Według ksiąg powizytacyjnych z 1597 r., bo wtedy prowincjał Jan Donati Caputo wizytował również Kowno, klasztor franciszkański prosperował bardzo dobrze.

OPIS MIASTA

„Miasto królewskie, piękne wewnątrz, kapitanat w mieście, w pięknym miejscu usytuowane, murów obronnych nie posiada, ale jest dwoma rzekami otoczone, z których z jednej strony jest Vigilia, a z drugiej strony jest Niemen, który obok naszego klasztoru przepływa, obydwie rzeki używane do spławu”.

KLASZTOR

„W tym mieście znajduje się nasz konwent, cały drewniany, lokowany na planie, obszerny, pięknie położony, z jednej strony nad Niemnem, z drugiej przylega do starego rynku”.

Klasztor był fundowany przez Aleksandra, Wielkiego Księcia Litewskiego na podstawie przywileju.

Klasztor był cały drewniany, pokryty dachem drewnianym, w niektórych miejscach wymagał reperacji. W klasztorze znajdowały się następujące pomieszczenia: jeden refektarz drewniany, trzy świetlice, sześć pokoi, łaźnia. Obok klasztoru była stajnia dla 8 koni. Klauzura w klasztorze była dobrze zachowywana; brama zawsze strzeżona. W oficynie znajdowały się również pokoje, wykorzystywane w razie potrzeby. Klasztor nie posiadał wtedy nowicjatu ani profesatu ani studium. Infirmeria i forysterię urządzano w jednej ze świetlic w razie potrzeby. W zbiorach bibliotecznych znajdowało się wtedy tylko 9 pozycji książkowych. Głównie były to homilie.

KOŚCIÓŁ

„Cały murowany, chór zakonny sklepiony z freskami, w części bez sklepień, długi, wysoki, pokryty dachówką ceglana. Wieża murowana, wysoka, znajduje się w końcowej części kościoła”. Na wieży znajdowały się 3 dzwony. Kościół był pod wezwaniem Matki Bożej Dziewicy. Przy kościele istniało Bractwo Serca, które posiadało swój ołtarz oraz własne paramenty liturgiczne.

Zakrystia również była cała murowana ze sklepieniem dobrze wzmocnionym. Pod zakrystią znajdował się karcer dla nieposłusznych zakonników. Inwentarz zakrystii i kościoła świadczy, że klasztor w Kownie był o wiele słabiej uposażony niż klasztor wileński. Najlepszym tego świadectwem jest skromne wyposażenie zakrystii. Z cennych rzeczy można wyliczyć: 3 krzyże srebrne, 1 monstrancja pięknie zdobiona, 2 ampułki, 3 srebrne kielichy z patenami oraz szaty i księgi liturgiczne.

W kościele znajdowało się 5 ołtarzy, pięknie urządzonych i odnowionych. Główny ołtarz był pięknie rzeźbiony, przyozdobiony figurami św. Anny i św. Antoniego.

DZIAŁALNOŚCI DUSZPASTERSKIEJ klasztor nie prowadził, ponieważ nie było parafii.

Kościół obdarzony odpustem papieża Sykstusa V na święta zakonu franciszkańskiego.

DOCHODY

Klasztor posiadał 7 domów w mieście, 3 ogrody. Roczny dochód klasztoru wynosił 36 florenów 2 grosze. Klasztor posiadał także 6 łąk.

Jałmużna w postaci żywności (chleb, mięso i inne artykuły spożywcze) była zbierana podczas kwest gdy nie przyjmowano pieniędzy. Klasztor przeprowadzał dwie kwesty rocznie, podczas których zbierano pieniądze – dochód wynosił 400 florenów bez żywności.

ZAKONNICY W KLASZTORZE

Gwardianem kowneńskim był Mathias Vilnensis. Bardzo młody (miał 31 lat) i pobożny. Do wspólnoty klasztornej należeli także: kaznodzieja, zakrystian, dyspensator, kwestarz. W sumie braci w klasztorze przebywało 8.

WIZYTACJA PROWINCJAŁA ADAMA GOSKIEGO (1612–1615) KOWNO

OPIS MIASTA

„Miasto całe murowane, różne nacje mieszkają w mieście: Niemcy, Polacy, Litwini”. Jeżeli chodzi o wyznanie, autor akt wymienia, że w Kownie przeważały dwie religie: katolicka i heretycka (zapewne chodzi tutaj o protestantów).

KOŚCIÓŁ

„Położony nad Niemnem, cały murowany, fundowany przez Aleksandra Księcia Litewskiego, syna Kazimierza króla Polski w 1420 r., bogato wyposażony. Sklepiony, sklepienie ceglane, wzmocnione, pokryty dachówką ceglana, z tyłu kościoła dzwonnica z dzwonami”. Kościół był pod wezwaniem Matki Bożej, odpust z tej okazji obchodzono w III niedzielę po Zmartwychwstaniu.

W kościele znajdowało się 8 ołtarzy – „główny z obrazem Matki Bożej, nabożeństwo przy nim odprawiało Bractwo Paska św. Franciszka. Na prawo znajdował się ołtarz drewniany św. Jana, służący Stowarzyszeniu Serca. Po tej samej stronie znajdowała się kaplica sklepią z ołtarzem św. Antoniego, w której gromadziło się na nabożeństwa Bractwo Męki Pańskiej. Na lewo był drewniany ołtarz Przemienienia Pańskiego, ale poświęcony był św. Jakubowi Apostołowi, dalej ołtarz św. Anny. Przy filarach były dwa ołtarze: Najświętszej Trójcy i św. Krzyża, obydwa drewniane”. Zakrystia była murowana, sklepią – od ostatniej wizytacji przybyło trochę cennego wyposażenia i paramentów liturgicznych.

Nowym nabytkiem od wizytacji prowincjała Jana Donato Caputi były organy, zamontowane w kościele tuż przed wizytacją prowincjała Adama Goskiego.

Przy kościele działały bractwa: Męki Pańskiej i Paska św. Franciszka – bractwa miały swoje paramenty liturgiczne.

KLASZTOR

Budynek był drewniany, składał się z 3 części – 3 osobnych domów. W jednym znajdował się refektarz z oknami szklanymi, z kuchnią i spiżarnią. Dwa pozostałe były piętrowe z mieszkaniami. Nowicjatu, profesatu i studium nie było. Klauzura była zachowywana. W bibliotece przybyło wiele nowych dzieł – ich liczba wzrosła do 57 egzemplarzy.

DOCHODY

Klasztor posiadał 7 domów z placami (roczny dochód wynosił 38 florenów) i 4 ogrody.

Summary

*The oldest Franciscan Friaries in Lithuania (15–16 cent.)
in Light of the Provincial Visitation of: John Donati Caputo (1596–1598)
and Adam Goski (1612–1615)*

The origin of all Franciscan friaries in Lithuania is unclear, but we know, that there were franciscan missions in 13th and 14th centuries.

According to tradition the oldest friary was founded in Wilno at the beginning of 14th cent. The next was founded in Lida (June 3, 1397). There was also a friary in Oszmiana founded in November 27, 1397. In the first half of 15th cent. friaries were established in Kowno (1400), Drohiczyn nad Bugiem (1409) and Pińsk (1445). These were the last foundations in Lithuania in medieval times, the next were after the renewal of the Council of Trent at the beginning of 17th cent. We can find two places with Franciscan presence at this time: Wilno, St. Nicholas Church (1388–1392) and Wawiórka (1413).

From among of all the Franciscan friaries in Lithuania the one in Wilno holds first place. It was the oldest and the biggest friary, the head office of the Vicar of the Lithuanian Vicariate and later, after establishing a new Province (1686) the seat of the Provincial.

The best sources of information are the Provincial visitations from the end of 16th century and the beginning of 17 century. The two most important are: the visitation of Provincial John Donato Caputi conducted in 1596–1598 and the visitation of Adam Goski (1612–1615). These are the primary and most important sources of the friary and church in Wilno.

The second most important friary was in Kowno. It was the central office of the Custos of the Kowno Custody. We can find abundant information in the above mentioned visitations.